

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING PEDAGOGIK ASOSLARI VA KORREKSION- PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Nasimova Sarvinoz Oybek qizi

Ilmiy rahbar: Azimova Zebiniso Nasillo qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti 1 – bosqich talabasi

Annotatsiya; Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining pedagogik asoslari hamda korreksion-pedagogik yondashuvlarning ilmiy-amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Nutqning maktabgacha yosh davrida shakllanish qonuniyatlari, uning psixologik, pedagogik va fiziologik asoslari zamonaviy ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi biologik, ijtimoiy va pedagogik omillar, bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarining kelib chiqish sabablari hamda ularni erta aniqlashning ahamiyati keng tahlil qilingan. Maqolada korreksion-pedagogik ishlarni tashkil etishning asosiy tamoyillari, individual va differensial yondashuv, rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, didaktik o'yinlar, interfaol metodlar hamda logopedik mashg'ulotlarning nutqni rivojlantirishdagi samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha yosh davrida nutq buzilishlarini erta diagnostika qilish, korreksion-pedagogik yordamni o'z vaqtida tashkil etish va oila hamda ta'lim muassasasi hamkorligini yo'lga qo'yish bolalarning nutqiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Nutqni rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik yondashuvlar bolalarning kommunikativkompetensiyasini shakllantirish, maktab ta'limiga tayyorgarligini oshirish va ularning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: *Maktabgacha yosh, nutq rivojlanishi, pedagogik yondashuv, korreksion-pedagogik ishlar, logopediya, nutq buzilishlari, erta diagnostika,*

kommunikativkompetensiya, didaktik o'yinlar, individual yondashuv, maktabgacha ta'lim, nutqni rivojlantirish.

Kirish; Maktabgacha yosh davri bolaning jismoniy, aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda nutqning fonetik, leksik, grammatik va kommunikativ jihatlari jadal shakllanadi. Nutq bolaning fikrlash, idrok etish, xotira, diqqat va tasavvur kabi bilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning shaxs sifatida kamol topishi, atrof-muhitni anglash hamda ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishida asosiy vosita hisoblanadi. Nutqning o'z vaqtida va me'yoriy rivojlanishi bolalarning maktab ta'limiga tayyorgarligi, o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli egallashi hamda kelajakdagi intellektual salohiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. So'nggi yillarda dunyo miqyosida maktabgacha yoshdagi bolalar orasida nutq rivojlanishidagi kechikishlar va turli nutq buzilishlarining uchrash chastotasi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Ushbu holat ekologik, biologik, ijtimoiy va pedagogik omillarning murakkab o'zaro ta'siri bilan izohlanadi. Perinatal davrdagi asoratlar, markaziy nerv tizimi faoliyatidagi funksional o'zgarishlar, eshitish analizatori nuqsonlari, oiladagi muloqotning yetarli emasligi, raqamli texnologiyalardan me'yoridan ortiq foydalanish hamda rivojlantiruvchi pedagogik muhitning yetishmasligi nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy xavf omillari hisoblanadi. Bunday holatlar bolalarda lug'at boyligining kamligi, tovush talaffuzi nuqsonlari, grammatik tizimning yetarli shakllanmasligi va bog'lanishli nutqning rivojlanishida ortda qolish bilan namoyon bo'ladi. Pedagogik nuqtai nazardan nutqni rivojlantirish faqat tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatish bilan chegaralanmaydi. Bu jarayon bolaning kommunikativkompetensiyasini, og'zaki nutq madaniyatini, mantiqiy fikrlashini, mustaqil fikr bayon qilish ko'nikmalarini va ijtimoiy moslashuvini kompleks rivojlantirishni nazarda tutadi. Shu sababli zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, individual ta'lim strategiyalari va korreksion-pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Nutq rivojlanishida kuzatiladigan har qanday og'ishlarni erta aniqlash va ularga o'z

vaqtida pedagogik hamda logopedik yordam ko'rsatish bolaning keyingi ta'lim bosqichlarida uchrashi mumkin bo'lgan o'qish, yozish va muloqot bilan bog'liq qiyinchiliklarning oldini olishda muhim o'rin tutadi. Bunda pedagog, logoped, psixolog, shifokor va ota-onaning o'zaro hamkorligi korreksion-pedagogik ishlarning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, nutq shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni baholash hamda zamonaviy korreksion-pedagogik yondashuvlarning mazmuni, metodlari va amaliy samaradorligini yoritishdan iborat. Olingan ilmiy xulosalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish jarayonini takomillashtirish, bolalarda nutq buzilishlarini erta aniqlash va samarali korreksion-pedagogik faoliyatni tashkil etishda metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Asosiy qism; Maktabgacha yosh davri (3–7 yosh) bolaning nutqiy rivojlanishida eng faol va mas'uliyatli bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda fonetik-fonematik tizim, lug'at boyligi, grammatik qurilish va bog'lanishli nutq jadal rivojlanadi. Nutqning to'laqonli shakllanishi bolaning bilish faoliyati, tafakkuri, xotirasi, diqqat jarayonlari hamda ijtimoiy moslashuvining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Zamonaviy pedagogika va logopediya fanlarida nutq rivojlanishi biologik yetuklik, psixologik rivojlanish va ta'lim-tarbiya jarayonining o'zaro uyg'unligi natijasi sifatida baholanadi. Shu bois maktabgacha ta'lim muassasalarida nutqni rivojlantirish ishlari tizimli, izchil va ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etilishi zarur. Pedagogik nuqtai nazardan nutq rivojlanishining asosini bolada boy nutqiy muhitni yaratish tashkil etadi. Bola hayotining dastlabkiyillaridanoq kattalar bilan faol muloqot qilishi, ertaklar, hikoyalar va she'rlarni tinglashi, savol-javoblarda ishtirok etishi hamda tengdoshlari bilan erkin muloqot qilishi uning lug'at boyligini kengaytiradi, grammatik ko'nikmalarini shakllantiradi va bog'lanishli nutqini rivojlantiradi. Nutqiy rivojlanish jarayonida pedagogning nutq madaniyati, to'g'ri talaffuzi, ifodali nutqi va metodik mahorati alohida ahamiyatga ega. Pedagog tomonidan qo'llaniladigan interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, suhbatlar, rolli o'yinlar, didaktik o'yinlar va badiiy

adabiyotlardan samarali foydalanish bolalarda kommunikativkompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir etuvchi omillar orasida markaziy nerv tizimining funksional yetilmaganligi, perinatal patologiyalar, eshitish analizatori nuqsonlari, artikulyatsion apparatdagi anatomik o'zgarishlar, oiladagi nutqiy muhitning sustligi hamda pedagogik qarovsizlik muhim o'rin egallaydi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalaridan nazoratsiz va me'yoridan ortiq foydalanish bolalarning jonli muloqotga bo'lgan ehtiyojini kamaytirib, lug'at boyligi va bog'lanishli nutqning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli nutq rivojlanishini baholashda bolaning biologik, psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari kompleks tarzda o'rganilishi lozim. Nutq rivojlanishidagi buzilishlarni erta aniqlash korreksion-pedagogik ishlarning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Erta diagnostika orqali fonetik-fonematik rivojlanishning orqada qolishi, lug'at boyligining yetarli shakllanmaganligi, grammatik tuzilishdagi kamchiliklar, bog'lanishli nutqning rivojlanmaganligi hamda kommunikativ faoliyatdagi qiyinchiliklar aniqlanadi. Bunday holatlarda logopedik tekshiruv pedagogik kuzatuv, psixologik baholash va zaruratga ko'ra tibbiy ko'rik natijalari bilan birgalikda olib boriladi. Kompleks diagnostika bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va samarali korreksion dastur ishlab chiqish imkonini beradi. Korreksion-pedagogik yondashuvlarning asosiy maqsadi mavjud nutq kamchiliklarini bartaraf etish, bolaning nutqiyfaolligini oshirish va kommunikativkompetensiyasini rivojlantirishdan iborat. Ushbu jarayonda individual va differensial yondashuv tamoyillariga amal qilinishi muhim hisoblanadi. Har bir bolaning yoshi, psixofiziologik rivojlanish darajasi, nutq buzilishining turi va og'irlik darajasi inobatga olinib, individual rivojlantiruvchi dasturlar tuziladi. Korreksion mashg'ulotlarda artikulyatsion gimnastika, nafas mashqlari, fonematik idrokni rivojlantirish, lug'at boyligini kengaytirish, grammatik tuzilishni shakllantirish, bog'lanishli nutqni rivojlantirish hamda mayda motorikani takomillashtirishga qaratilgan mashqlar keng qo'llaniladi. Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar orasida didaktik o'yinlar, muammoli ta'lim, axborot-kommunikatsiya

texnologiyalaridan oqilona foydalanish, multisensor yondashuv, STEAM elementlari, art-terapiya, ertak terapiyasi va musiqiy mashg'ulotlar alohida o'rin tutadi. Mazkur metodlar bolalarda nutq faolligini oshirish, emotsional barqarorlikni mustahkamlash, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va o'quv motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, o'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi bo'lganligi sababli, nutqni rivojlantirishga qaratilgan barcha pedagogik mashg'ulotlar o'yin texnologiyalari bilan uyg'unlashtirilganda yuqori samaradorlikka erishiladi. Nutq rivojlanishida oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligi ham muhim ahamiyatga ega. Ota-onalarni nutqni rivojlantirish metodlari bo'yicha pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash, uy sharoitida rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etish, bolalar bilan muntazam kitob mutolaa qilish, suhbatlashish va birgalikdagi o'yinlarni yo'lga qo'yish korreksion-pedagogik ishlarning uzluksizligini ta'minlaydi. Pedagog, logoped, psixolog va ota-onaning o'zaro hamkorligi bolaning nutqiy rivojlanishini jadallashtirish, maktab ta'limiga puxta tayyorlash hamda uning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa; Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi shaxsning intellektual, emotsional va ijtimoiy kamolotini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Nutqning to'laqonli shakllanishi biologik yetuklik, psixologik rivojlanish va pedagogik ta'sirning o'zaro uyg'unligi asosida kechadi. Shu sababli nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan pedagogik faoliyat ilmiy asoslangan, tizimli va bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yosh davrida nutq buzilishlarini erta aniqlash hamda korreksion-pedagogik yordamni o'z vaqtida tashkil etish bolalarda nutqiy nuqsonlarning chuqurlashib ketishining oldini oladi, ularning kommunikativkompetensiyasini rivojlantiradi va maktab ta'limiga muvaffaqiyatli tayyorlanishiga xizmat qiladi. Nutqni rivojlantirish jarayonida individual va differensial yondashuv, didaktik o'yinlar, interfaol ta'lim metodlari, rivojlantiruvchi mashg'ulotlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, pedagog, logoped,

psixolog, shifokor va ota-onaning uzviy hamkorligi korreksion-pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunday multidissiplinar yondashuv nafaqat mavjud nutq kamchiliklarini bartaraf etishga, balki bolalarning bilish faoliyati, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, diagnostika va reabilitatsiya xizmatlarini takomillashtirish hamda pedagog kadrlarning kasbiykompetensiyasini muntazam oshirib borish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Ilk qadam davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022.

WorldHealthOrganization. NurturingCareforEarlyChildhoodDevelopment: A FrameworkforHelpingChildrenSurviveandThrive to TransformHealthandHumanPotential. – Geneva: WHO, 2018.

UnitedNationsChildren'sFund. EarlyChildhoodDevelopmentProgrammeGuide. – NewYork: UNICEF, 2021.

Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 2019. – 352 b.

Luriya A.R. Nutq va oliy psixik funksiyalar. – Moskva: MGU nashriyoti, 2018. – 384 b.

Volkova G.A. Logopediya. – Moskva: VLADOS, 2020. – 703 b.

Filicheva T.B., Chirkina G.V. Logopediya asoslari: nutq buzilishlarini diagnostika va korreksiya qilish. – Moskva: Prosveshcheniye, 2021. – 496 b.

Shipitsina L.M. Logopediya: nutq buzilishlarini diagnostika qilish va korreksiya etish. – Sankt-Peterburg: Rech, 2021. – 412 b.

Muxina V.S. Yosh psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 432 b.

Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 312 b.